

Оксана Шупта-В'язовська

**ДВІ РЕДАКЦІЇ ВІРША “ЛІЧУ В НЕВОЛІ ДНІ І НОЧІ...”
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЇ
ТВОРЧОСТІ МИТЦЯ**

1850 рік Шевченко відкриває віршем “Лічу в неволі дні і ночі”. Переписуючи його до Більшої книжки, Шевченко вдається до правки, і виникає друга редакція твору, яка суттєво відрізняється від першої. З огляду на те, що для Шевченка загалом характерне мандрування образів, мотивів, тем, характерна принципова інтертекстуальність творів у межах власного доробку, можна вважати названі дві редакції самостійними творами.

Обидві редакції починаються одним і тим же заспівом, у якому наголошується ідея плинності життя. Катастрофічність її підсилюється мотивом неволі, досягаючи апогею у заключних рядках заспіву: “І не благай, бо пропаде // Молитва за богом”. Ще одним драматизуючим началом виступає переживання незворотності часу, який не повертає “І добро і лихо”. Отже, хоча на початку заявлено мотив неволі, він знайде своє втілення в основній частині тексту, заспів же має загальнофілософський характер, він тримається на загальних світоглядних позиціях сприйняття життя як часу індивідуального буття, перегукуючись, зокрема, з першим вступом до “Гайдамаків” (у смисловому аспекті, в інтонаційному ж 1850 року драматизм значно підсилюється, переростаючи у світовідчуття трагічне). Як видається, саме ця сконцентрована філософічність стала запорукою збереження заспіву у другій редакції.

Основні частини тексту у двох редакціях істотно між собою різняться. Перше, що впадає у вічі, — кількісна невідповідність (перша редакція налічує ... рядків, друга ...). Але справа навіть не стільки в обсязі редакції, скільки в художньому висловленні авторської позиції. У першій редакції вона пов'язана з безпосередньою розлогістю

художнього почуття. У другій редакції виразно домінує принцип художньої концентрації, який призводить до підвищення рівня метафоризації. Дослідники творчості Шевченка відзначають, що в його поезії періоду заслання ми майже не зустрінемо тропів, вона будується на простоті та ясності вислову. У цьому відношенні текст другої редакції вірша відхиляється від зазначеної тенденції, оскільки в ньому художня концентрація знаходить себе саме на рівні метафоризації.

Сказане ніби підтверджує висловлену вище думку про те, що дві редакції можуть сприйматися як окремі твори, але попри це між ними існує глибока внутрішня спорідненість, яка не дозволяє однозначно їх розвести.

Крім заспіву, текст першої редакції складається ще з трьох фрагментів, а другої — з двох. Другий фрагмент другої редакції вкомпонований з дванадцяти рядків, які, на нашу думку, перефразовують, убирають в себе 75 рядків другого та третього фрагментів першої редакції. Другий фрагмент першої редакції окреслює складний психологічний стан Шевченка у неволі. Осердям цього психологічного стану є художнє почуття, пов'язане з переживанням усвідомлення себе на межі існування. Шевченко наголошує на тому, що його муки невимовні, їх не можна розказати словами. По суті він мислить себе мертвим чи, точніше, на межі вмирання. Це мотивується перебуванням на чужині, причому чужина і неволя накладаються, утворюють, окреслюють простір перебування автора як простір абсолютно чужий, на межі потойбічної безвісті. Цей інфернальний простір не має виразних прикмет (чужина і неволя та й годі), тому що душа і серце поета ще живі, не бачать його, чинять йому опір. Абсолютна чужість простору перебування підкреслена, на перший погляд, елементарно простою констатацією:

...нема слов
В далекій неволі!
Немає слов, немає сльоз,
Немає нічого.
Нема навіть кругом тебе
Великого бога!

На її основі формується специфічний рівень образності, творимий єдністю смислового та емоційно чуттєвого підтексту (у Шевченка ми спостерігаємо дуже цікаве явище, коли смисл і емоційна чуттєвість

невіддільні один від одного на стільки, що перше є другим, а друге — першим). У цьому просторі абсолютної порожнечі існує абсолютно самотня людина (“А сам мусиш жити”). Виходом із цієї ситуації для Шевченка залишається тільки творчість, життєдайність якої уже не раз ним стверджувалась.

У вірші “Лічу в неволі дні і ночі...” (перша редакція) відбувається накладання не тільки образів-мотивів чужини і неволі, але і творчості, України, — у певному розумінні задекларована на початку другого фрагменту життєдайність творчості згодом заступається образом-мотивом України, яку також можна потрактувати як мету творчості. Україна протиставляється чужині, дістає достатньо широкого зображення, це простір свій, у ньому душа і серце поета знаходять найвищу мету. Та ще більш важливим, ніж протиставлення просторів чужини й України, видається самоототожнення Шевченка з Україною, яке відбувається цілком органічно у потоці втілення художнього почуття. Разом з тим воно має і концептуальну основу з точки зору психології творчості. Постаючи як смисл творчості, а відтак і як її адресат, образ України неминуче починає контамінувати з образом автора — Шевченка — тому, що поза усіма нюансами він перебуває у стані абсолютної самотності.

Третій фрагмент першої редакції тісно пов’язаний з другим. Його виокремлення пов’язане з необхідністю зняття трагічного пафосу, властивого другому фрагментові. Тому закономірно у ньому висловлюється надія “на шире серце молодеє” в Україні, яке сприйме створене автором (діяння автора). Виокремленість третього фрагмента пояснюється й тим, що у ньому накреслене вище самоототожнення Шевченка й Україна руйнується, надія на читача, нехай і гіпотетичного, висловлена прямо й чітко. Це, у свою чергу, зумовлює четвертий, заключний фрагмент першої редакції, який повертає нас до початку другого, тобто початку основної частини тексту. По суті заключний фрагмент більш категорично розставляє акценти, у дієвостверджувальному тоні заявляє неминучість творчості.

Принагідно зауважимо, що у цій поезії, яка відкриває 1850 рік, останній рік перед семирічним мовчанням, Шевченко інтуїтивно ніби передбачає подальшу історію власної творчої практики. Його рядки:

І четверту починаю
Книжечку в неволі

Мережати, — змережаю
Кров'ю та сльозами
Мое горе на чужині,
Бо горе словами
Не розкажеться нікому
Ніколи, ніколи,
Нігде на світі!, —

цілком зрозумілі, органічні і у контексті самого вірша. Але пророчого смислу вони набувають саме в перспективі розгортання Шевченкової долі-творчості. Він ніби програмує своє майбутнє мовчання, пояснює його психологічну природу і битійну значимість.

Таким чином, в першій редакції вірша "Лічу в неволі дні і ночі..." ми маємо справу з твором, у якому лірична рефлексія переходить у психологічний аналіз творчості. Автор як суб'єкт творчого процесу водночас стає його об'єктом. Студії з психології творчості із середини виводять образний світ невольничої поезії Шевченка на якісно новий рівень. І ця нова якість полягає в тому, що у звичайному сенсі лірика дивиться на дійсність через образ, у ньому і через нього від дійсності відсторонюючись, а в зазначеному випадку образ і дійсність набувають можливості злиття неповторно достовірного єднання на ґрунті індивідуального переживання. Межі феномену художнього стають значно ширшими, а його значимість глибиннішою.

У другій редакції творчо-психологічна достовірність стану душі і свідомості поета у неволі, представлена другим і третім фрагментом першої редакції, зникає: немає картини специфічного розгортання творчого процесу та його значимості у катастрофічній, межовій (її цілком можна назвати екзистенційною) ситуації, немає розгорнутого уподібнення себе з Україною, а потім необхідного розуподібнення, — натомість є сконцентрована квінтесенція психологічного стану раніше розгорнутого у широку картину. Другий фрагмент другої редакції вінчає один з Шевченкових образів-шедеврів. Своє життя і свою творчість невольничих літ поет уподібнює "незримим скрижалям", які "незримим писані пером" ("Тії незримії скрижалі, // Незримим писані пером"). Ця метафора, закорінена у світі Біблії, передає одну з центральних тез основної частини першої редакції — неможливість адекватного втілення словом того, що переживалось, відчувалось, розумілось, творилось Тим самим Шевченко надає сакраментально-

го смислу своїм невольничим літам. Він утаємничує “Мої літа, моє добро, // Мою нудьгу, мої печалі”.

У другій редакції ми не знайдемо протиставлення чужого простору своєму. Шевченко подає лише лаконічне, одночасно реально-конкретизоване і метафоризоване зображення чужого простору (“Каламутними болотами, // Меж бур’янами...”, — причому це зображення повторюється двічі), який підспудно набирає ознак житейського моря взагалі (“...за годами // Три года сумно протекли. // Багато дечого взяли // З моєї темної комори // І в море нишком однесли. // І нишком проковтнуло море”). Свій же простір абсолютно згорнутий, раніше представлене у широкому зображенні самоототожнення з Україною (уподібнення-розуподібнення) зникає, без будь-яких застережень значення свого простору набирає сфера автора.

Якщо другий і третій фрагменти першої редакції дістають у другій гідну подиву високу художню концентрацію, то заключний фрагмент набуває поширення (замість п’яти рядків — дев’ять). Смысл обох заключних фрагментів співпадає — він полягає в утвердженні магічної влади творчості над поетом, її життєвої необхідності, впевненості у тому, що жодні обставини не в змозі примусити поета розійтися з творчістю. Чому Шевченко не повторив цей фрагмент повністю, як повторив заспів до вірша? Видається, основною причиною може бути вирівнювання інтонаційно-стильової єдності заключних фрагментів з основною частиною. Крім того, у другій редакції відчувається більш активна, дієва інтонація, пов’язана, швидше за все, зі зміною життєвих ситуацій, що відповідали редакціям. У 1850 році світовідчуття Шевченка трагічніше (“Хоч доведеться розп’ятись!”), він виразніше передає своє підневільне становище (“Нехай як буде, так і буде. // Чи то плисти, чи то брести”, “...мережать буду // Тихенько...”). Натомість в редакції 1858 року актуалізується підтекст нехтування цими обставинами, підсилюється особисте дієве начало (“Посижу трошки, погуляю, // На степ, на море подивлюсь, // Згадаю дещо, заспіваю”, замість приреченого “...розп’ятись” — самостверджувальне “Такая заповідь моя!”), яке вивершується експресивним “рушаю”. Сказане, до речі, стосується не тільки заключних фрагментів, але й двох редакцій в цілому.

Не важко помітити, що друга редакція є твором, не так прямо, конкретизовано вписаним (порівняно з першою редакцією) у біогра-

фічний контекст заслання. А це може означати, що Шевченко не робив істотного розрізнення між тією і наступною творчістю. Оте "рушаю" інтенційно стосується уже не стільки майбутніх творів 1850 року, скільки тих, що ще у Шевченка попереду з точки зору року 1858.

Отже, друга редакція вірша "Лічу в неволі дні і ночі..." стисліша і динамічніша, цілий ряд смислів у ній поглинає підтекст, разом з тим підсилюється пряма текстова образність. У першій редакції вагому роль відіграє широке зображення психології художньої творчості, її процесу, у другій редакції ця процесуальність зникає.

Зіставлення текстів двох редакцій вірша "Лічу в неволі дні і ночі..." дозволяє зробити такі висновки. По-перше, позахудожня ситуація (у даному випадку її можна окреслити як власне біографічну) істотно впливає на ситуацію художню. Перша і друга редакції позначені колізією зустрічі цих двох ситуацій, яка провокує значне розходження текстів. По-друге, логічно припустити, що друга редакція є адаптацією першої до друку, оприлюднення, але це очевидне пояснення саме потребує пояснення, оскільки ніяких "гострих кутів" Шевченко у 1858 р. не знімає, — художньо прямо висловленою концептуальною сферою обох редакцій залишається неприйняття неволі як чужого людському еству начала та утвердження себе у творчості та через творчість. Єдине, що відразу впадає в очі, — це різниця емоційної тональності двох редакцій — з другої зникає образ-мотив сліз-плачу тощо. Ця емоційна переорієнтація має достатньо глибоке значення: вона, звичайно, несе в собі інформацію про більш оптимістичне світовідчуття Шевченка уже після заслання на волі, та основна її суть пов'язана з виведенням тексту власне психологічної рефлексії (у другій редакції психологічне тяжіє до констатації).

Таким чином, по-третє, друга редакція втрачає те, що можна назвати здійсненим у художній формі дослідженням автора власної психології творчості. Швидше за все, це дослідження мало спонтанно-інтуїтивний характер, будучи включеним у процес загального самоосмислення, зосередження на собі як універсальній цінності (що зумовлене тим критичним, з усіх точок зору, станом, у якому Шевченко опинився). Показовим є те, що Шевченко мислить себе ширше, ніж тільки українським поетом, але саме у контексті психології художньо-словесної творчості процес самоосмислення набуває вищої напруги.

Подібна розбіжність в редакціях сама по собі має пряме відношення до психології творчої діяльності Шевченка. Будучи відвертим і щирим зі своїм читачем, громадою, він, разом з тим, не прагне відкривати йому секрети своєї поетичної творчості, не хоче віддавати себе загалові до останку. Шевченко розуміє, що всі перипетії творчого процесу, тайна творчості, що відкривається поету у трагічний момент самоосягнення далеко не завжди, а тим більше у відкритій формі, потрібна загалові. А це означає, що дві редакції на різного читача орієнтовані, різного читача програмують (перша — ідеального, друга — такого, що наблизений до реальної моделі; причому в історичній перспективі ці позиції не змінюються).

Сказане дозволяє зробити висновок і про те, що обидві редакції можуть розглядатися як автономні твори, але більш оптимальною є їхня інтерпретація у взаємозапереченні та взаємодоповненні, у єдиному смислового полі.